

Розділ 4. ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГА У СУЧАСНІЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ

□ 2008

Анафієва Е.Р.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ОРФОЕПІЧНОЇ РОБОТИ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Однією з актуальних проблем у професійній підготовці студентів-майбутніх вчителів початкових класів є їх підготовка до проведення уроків мовного циклу, зокрема, української мови як державної.

Мовна політика в Україні визначається тим, що держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Окрім того, гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України; держава сприяє також вивченню іноземних мов.

Українська мова є обов'язковим предметом вивчення в усіх навчальних закладах країни. Вона вивчається не тільки у школах з українською мовою навчання, але і в школах, де навчання здійснюється іншими мовами. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті і Державному стандарті базової і повної середньої освіти (освітня галузь "Мова і література") ставиться мета забезпечити вільне володіння українською літературною мовою як засобом та умовою успішної соціалізації і самореалізації особистості в українському суспільстві. У концепції шкільної освіти національних спільнот в Україні йдеться про вирішальну роль мови у формуванні творчої, національно свідомої особистості. [1, с.12-18]. Предметом навчання у школі, – йдеться у Концепції, – повинна бути не стільки мова, вилучена з системи практичних дій, скільки представлена нею думка, духовність, мовна та загальна культура [1, с.12-18].

Повною мірою це стосується Криму. Багатонаціональний склад населення викликав до життя школи і класи, в яких вчать діти різних національностей. Навчання у цих класах здійснюється українською, російською або кримськотатарською мовами, і у кожному з цих типів шкіл є учні – кримські татари. Сьогодні в Україні створюються умови для інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство, і одним із найважливіших факторів такої інтеграції є гарне володіння українською мовою.

Успішне навчання української мови значною мірою залежить від урахування взаємовпливів тих мов, якими користуються діти на початку шкільного навчання. Переважна більшість учнів – кримських татар добре володіє російською мовою. Значно складнішою є ситуація з кримськотатарською мовою.

Кримськотатарський народ, який був депортований у Середню Азію, протягом десятиліть не мав можливості не тільки навчатися рідною мовою, а й вивчати її як шкільний предмет. Кримськотатарська мова використовувалась лише у побутових ситуаціях, і це вплинуло на рівень володіння рідною мовою: деякі діти, які приходять до школи, володіють кримськотатарською (тобто вони розуміють та говорять); інші діти лише розуміють, але не говорять рідною мовою, також є діти, які зовсім не володіють рідною мовою (тобто вони навіть не розуміють її).

З поверненням кримських татар до Криму з місць депортації ситуація істотно змінюється: кримськотатарською мовою друкуються газети, журнали, посібники, художня література, видаються словники, ведуться передачі на радіо та телебаченні тощо. Важливим показником відродження мови є поява шкіл з кримськотатарською мовою навчання, але переважна більшість учнів-кримських татар сьогодні вивчає рідну мову в школах з іншою мовою навчання (переважно російською). У цілому, незаперечним є факт, що рівень володіння рідною мовою серед кримських татар істотно підвищується, і це має бути враховане в навчанні української мови.

Однією з важливих ознак культури українського мовлення є його відповідність орфоепічним нормам. Естетична цінність правильної вимови дуже велика, оскільки це своєрідне дзеркало, яке яскраво відображає ступінь загального інтелектуального розвитку людини (Д.Богоявленський). Правильної літературної вимови потрібно навчати так само регулярно, як навчають граматики, правопису, особливо в роботі зі школярами, для яких українська мова не є рідною. Саме тому дуже важливою є проблема підготовки студентів-майбутніх вчителів початкових класів формування у першокласників – кримських татар орфоепічних навичок українського мовлення у зіставленні з російським і кримськотатарським.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Вирішальну роль у засвоєнні вимовних норм має відіграти початкова школа. Молодший шкільний вік вважається найбільш сприятливим періодом для становлення мовної особистості за всіма рівнями компетенції (комунікативної, лінгвістичної, соціокультурної). Саме цей вік найбільш відкритий у плані розвитку та вдосконалення мовленнєвої культури, складовою якої є вимовна (М.С.Вашуленко, О.Н.Хорошковська, І.П.Гудзик, М.Б.Успенський, В.В.Борисенко, С.П.Іванова, М.В.Панова, В.А.Серебренніков та ін.). Однак засвоєння норм літературної вимови ускладнюється в разі одночасного вивчення кількох мов (російської, української, кримськотатарської та іноземної), їх контактами на рівні комунікації. З огляду на це особливої актуальності набуває така проблема, як врахування негативного та

позитивного впливу рідної (кримськотатарської) та російської мов у формуванні орфоепічних норм українського мовлення. Специфікою цієї проблеми є необхідність зіставлення як споріднених – української та російської, так і різносистемних мов – російської та кримськотатарської, української та кримськотатарської (О.Н.Хорошковська, Р.Р.Девлетов, О.А.Бистрова, І.П.Гудзик, М.І.Тихонов, А.Х.Загаштоков та ін.).

Відзначимо, що проблема виховання культури усного мовлення не є новою. Вона досліджувалась у різних напрямках: теоретичні аспекти навчання російської мови в Україні (Є.П.Голобородько, Г.П.Коваль, Н.А.Пашківська, М.Б.Успенський, Л.В.Вознюк та ін.), методика роботи над фонетичним матеріалом і вимовою (С.І.Бернштейн, М.Б.Успенський), формування вимовних умінь і навичок російського мовлення молодших школярів в умовах національно-російського білінгвізму (А.Ф.Бойцова, М.А.Бріцин, Н.І.Волошанівська, І.П.Гудзик, Й.М.Казнадзей, А.П.Коваль, О.Г.Лобчук та ін.), явища інтерференції та транспозиції у процесі вивчення другої мови (А.М.Богуш, О.В.Бугайчук, Л.А.Войцещук, Г.П.Коваль, І.О.Луценко, Н.А.Пашківська та ін.), корекції відхилень у мовному розвитку учнів (А.М.Богомолова, М.А.Савченко, А.А.Колупаєва, Ф.П.Сергеєв, Л.Ф.Спірова, М.Ф.Фомічова, С.Н.Цейтлин, А.В.Ястребова та ін.), вікові особливості засвоєння звукової сторони мовлення (В.І.Бельтюков, О.М.Гвоздев, С.О.Натальїна, А.Д.Салахова та ін.), формування орфоепічних навичок українського мовлення молодших школярів (М.С.Вашуленко, Н.І.Тоцька, О.Н.Хорошковська та ін.). Однак проблеми формування орфоепічних навичок українського мовлення першокласників у зіставленні з російським та кримськотатарським не були предметом дослідження.

Спостереження та аналіз процесу викладання предметів мовного циклу в початковій школі засвідчили, що орфоепічна робота включається у систему навчання стихійно та епізодично; у ній відсутнє належне врахування міжмовних контактів. Важливо взяти до уваги, що значна частина вчителів, що працюють у початкових класах і навчають української мови, не володіють кримськотатарською мовою, отже, без спеціальної допомоги не може врахувати взаємовпливи української та кримськотатарської мов.

Таким чином, характерною ознакою освіти кримських татар є багатомовність, і вкрай актуальною є проблема врахування у навчанні української мови контактів української, кримськотатарської і російської мов. Однак ця проблема ще не стала предметом спеціальних досліджень, окремим її аспектам присвячено лише поодинокі статті.

Виклад основного матеріалу дослідження... Проблема формування орфоепічних навичок українського мовлення першокласників у зіставленні з російським та кримськотатарським є недослідженою, вона майже не відображена у науково-методичній літературі. Це пояснюється тим, що методика кримськотатарської мови, а також методика російської та української мов з урахуванням кримськотатарської до недавнього часу не розроблялась. Тому ми спиралися на праці, в яких розглядаються проблеми російсько-української двомовності, а також проблеми навчання іноземної мови, використовували значний досвід дослідження у колишньому Радянському Союзі проблеми навчання російської мови у національних школах.

Нами було проаналізовано програми з української мови для перших та других класів середньої загальноосвітньої школи з української мови шкіл з російською мовою викладання [2], які використовуються також у школах з кримськотатарською мовою навчання. У пояснювальній записці до програми визначена основна мета навчання – забезпечити початковий рівень комунікативних умінь та елементарних знань з української мови й правопису, відповідних умінь і навичок, а також інтелектуальний розвиток учнів та етнокультурознавчі знання. У програмі зазначено, що в основі умінь українського мовлення лежать частково-мовленнєві уміння – орфоепічні, граматичні та словниковий запас.

Як зазначено у програмі, зміст українського мовного матеріалу розроблено на основі порівняльного аналізу російської й української мов. У роботі з дітьми-кримськими татарами такий підхід до визначення змісту може бути прийнятним, тому що більшість дітей добре володіє і постійно користується російською мовою. Однак, на наш погляд, для роботи з учнями-кримськими татарами цей зміст треба доповнити матеріалом на основі порівняльного аналізу кримськотатарської, української та російської мов. Саме це і є одним із завдань нашого дослідження.

Важливим є положення програми про те, що збагачення словникового запасу і його активізація в мовленні відбувається на основі текстів для слухання-розуміння, заучування напам'ять та створення на уроках ситуацій мовлення з метою розвитку умінь спілкуватися. У програмі визначені такі теми для роботи з розвитку мовлення: "Знайомство. Ввічливість.", "Родина.", "Школа. Клас. Навчальне приладдя.", "Дитячі ігри. Українські дитячі ігри" тощо. Ці теми стали підставою для визначення лексики, яку ми опрацьовували на уроках української мови.

Хоч у змісті програми не виділено три аспекти вивчення звуків (фізичний, анатоомо-фізіологічний, функціональний), – як зазначає професор С.О.Караман, – вони вивчаються в шкільному курсі мови в єдності, що забезпечує засвоєння учнями фізіолого-акустичних і функціональних ознак звуків як цілісного явища.

Відомості про *акустичні* властивості мовних звуків, що виникають внаслідок дії звукових хвиль на орган слуху, учням необхідні для правильного розуміння фонематичних явищ: мовні звуки розрізняються залежно від того, що лежить в їх основі – тон чи шум, – і відповідно безпомилкового поділу їх на дві групи: голосні і приголосні, приголосні в свою чергу на дзвінки і глухі.

Фізіологічному аспекту, пов'язаному з вимовою того або іншого звуку, в шкільній фонетиці приділяється значна увага. Адже лише детальне пояснення будови мовного апарату дає змогу учням збагнути, що в момент мовлення людина від звичайного дихання переходить на так зване "мовленнєве". Струмін повітря з легенів через трахею потрапляє в гортань поштовхами, кількість яких співвідносна з кількістю складів. У гортані струмін зустрічає першу перешкоду – голосові зв'язки, що під великим тиском повітря вібрують і відіграють вирішальну роль у творенні голосних чи приголосних звуків.

Функціональний аспект забезпечує системність у вивченні фонетики у школі. Учні повинні засвоїти ряд понять: протиставлення звукових пар, сполучуваність звуків, їх уподібнення, пристосування, чергування, пом'якшення і напівпом'якшення звуків у потоці мовлення перед голосним *і*, чергування голосних і приголосних звуків, спрощення, подовження, склад, складоподіл, наголос та ін., що допоможуть учням оволодіти фонетичною системою української мови.

Відповідно до програми з української мови для першого класу розроблено підручник "Українська мова: Усний курс: Підруч. для 1 кл. шк. з рос. мовою навч. – К.: Освіта, 2002. – 159 с. (Хорошковська О.Н., Охота Г.І.)", що використовується і у школах, в яких навчаються кримські татари. Цей підручник складений за тематичним принципом. Тематика відповідає програмі. Навчальний матеріал представлено переважно малюнками. Серед них є предметні малюнки (сонечко; дівчинка; чайка), а також є сюжетні малюнки (розваги дітей; родинне коло), які мають стати основою розвитку аудіювання та говоріння, а також опрацювання окремих мовних особливостей, зокрема вимови окремих специфічних звуків української мови, засвоєння вимови слів. Наприклад, робота над темою "Знайомство" дає можливість відпрацьовувати звук [ч] на таких словах як *дівчинка, хлопчик, собачка*; робота над темою "У гостях у бабусі й дідуся" – звук [г] на таких словах як *гість, годувати, глечик, гратися*.

У додатку до підручнику подано завдання для розвитку мовлення, є вправи для роботи над розвитком фонетико-орфоепічних умінь та навичок. Вони стосуються слухання, повторення, самостійного вимовляння, побудови висловлювань з опрацьованими словами, вивчення напам'ять віршів, ігор, чистомовок, скоромовок, лічилок тощо.

До зазначеного підручника розроблено методичні розробки уроків усного українського мовлення в 1 класі чотирирічної початкової школи з російською мовою навчання (Посіб. для вчителя. – К.: "Початкова школа", 2002. – 128 с. (автори О.Н. Хорошковська, Л.О. Кутенко).

У цьому посібнику представлено різноманітні вправи та завдання, спрямовані на формування фонетико-орфоепічних навичок та умінь. Серед них:

- слухання та повтор за учителем (звуків, складів, слів, словосполучень, речень, текстів);
- заучування напам'ять (текстів: віршів, скоромовок, чистомовок, загадок, пісень, ігор тощо);
- самостійна вимова слів у завданнях відгадати загадку, назвати предмет, озвучити малюнок тощо;
- побудова речень та невеликих діалогічних висловлювань з використанням опрацьованих слів (відповіді на запитання за змістом прослуханого тексту, за малюнками, рольова гра).

Переважають завдання на слухання та повтор за учителем, далі за кількістю йдуть вправи на заучування напам'ять, вправи на самостійну вимову слів, є також окремі вправи на побудову речень.

Крім практичних завдань над звуком, словом та текстом, у підручнику представлена робота, спрямована на формування уявлень про особливості звучання, вимови слова, звукового складу слова. Учні пропонують звернути увагу на вимову слова (окремої форми), розрізнити українське й російське слово, знайти у групі слів чи невеликому тексті слово з певним звуком, перекласти слово українською мовою. Ці завдання складають порівняно невелику частину завдань, оскільки основним є розвиток мовлення учнів.

Висновки... Таким чином, можна дійти висновку, що на матеріалі підручника, на наш погляд, можна формувати орфоепічні навички українського мовлення, але ми пропонуємо доповнити ці матеріали вправами, які ґрунтуються на порівняльному аналізі фонетико-орфоепічних явищ української, кримськотатарської та російської мов. Це пояснюється тим, що на українське мовлення дітей-кримських татар, які навчаються у школах з кримськотатарською та російською мовами навчання, впливає не тільки російська мова, але й кримськотатарська. Саме це повинні враховувати вчителі початкових класів.

Література

1. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот в Україні // Педагогіка і психологія, 1995. – № 5. – С.12-18
2. Програма для середньої загальноосвітньої школи 1-2 класи. – К.: Початкова школа. – 2001. – 296 с.

Анотація

У даній статті розглядаються проблеми підготовки студентів – майбутніх вчителів початкових класів до орфоепічної роботи у поліетнічному середовищі. Розкривається необхідність врахування у даній роботі зіставлення трьох мов.

Аннотація

В даній статті розглядаються проблеми підготовки студентів – майбутніх учителів початкових класів к орфографічній роботі в поліетнічній середі. Розкривається необхідність урахування співвідношення трьох мов.

Подано до редакції 22.10.2008.

□ 2008

Білоброва Ю.О.

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ ЯК УМОВА ІНТЕГРАЦІЇ ЗНАТЬ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... XXI століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому рівень освіченості і культури всього населення набуває вирішального значення для соціального та економічного розвитку країни. За таких умов освіта України потребує радикальних змін, що спонукають до пошуку нових та удосконалених існуючих педагогічних систем і методик, в основі яких – всебічний розвиток особистості.

У шкільному навчанні використовують єдині дидактичні методи, якими властиві певні загальні ознаки. Це – засоби викладання вчителя і навчання, або пізнавальної діяльності учнів. У масі своїй вчителі вдаються до одних й тих самих засобів викладання: застосовують усне та друковане слово, наочність, практичні дії (оперують різним приладдям тощо). Все це зовнішня сторона процесу навчання, внутрішню його сторону становить, як вже зазначалося, розумова діяльність вчителя та учнів: вчителі, викладаючи матеріал, прагнуть поживити й спрямувати розумову діяльність школярів, допомогти їм краще його засвоїти. Залежно від засобу навчання (слово, образ тощо) мислення учителя і учнів виступає або як наочно-образне, або як словесно-поняттєве, або як практично-дійове. Отже, найважливішою ознакою поняття “методи шкільного навчання” є розумова діяльність учителя і учнів.

Виходячи з цього, можна дати таке загальне визначення методів шкільного навчання: *це засоби, за допомогою яких на основі глибокої розумової діяльності учитель викладає, а учні засвоюють і застосовують на практиці наукові знання, формують уміння і навички розумової і фізичної праці, розвивають в собі під керівництвом учителя пізнавальні й творчі здібності* [1, с.47].

В цьому визначенні слід підкреслити передусім нерозривну єдність учительського викладання з навчанням як діяльністю учнів. Викладання і навчання становлять єдиний процес. У поняття методу входять не лише озброєння учнів знаннями, вміннями і навичками самостійно набувати знання, а й розвиток у них пізнавальних і творчих здібностей, формування світогляду.

Отже, навчання і виховання з їх методами – це також процес єдиний. Нарешті, одні й ті самі методи учитель застосовує в різних видах навчального процесу: при вивченні й закріпленні нового матеріалу, при перевірці знань і умінь учнів, у практичній діяльності учнів тощо.

Застосування методів шкільного навчання є результативним лише тоді, коли здійснюється за певною системою. Система методів шкільного навчання – це група методів, об'єднаних між собою взаємним зв'язком на основі спільних істотних ознак, при наявності часткових відмінностей. Спільними істотними ознаками системи шкільного навчання є способи викладання і навчання та пов'язана з ними розумова діяльність вчителя і учнів. Ці способи поділяються на наочні, словесні й практичні, а розумова діяльність – на наочно – образну, словесно – смислово і практично – дійову.

Виходячи з цього, можна встановити таку класифікацію методів шкільного навчання:

1) методи словесного навчання з підрозділами на: а) метод усного навчання; б) метод наочного навчання за допомогою друкованих текстів;

2) метод наочного навчання;

3) практичний метод навчання.

Ці методи органічно пов'язані між собою внаслідок взаємопроникнення способів навчання і відповідних їм видів розумової діяльності.

Так, наочне навчання здійснюється поряд із словесним, а словесне спирається на використання наочності. І практична діяльність учнів, зокрема робота з приладдям, розв'язання виконавських і пошукових завдань, тісно пов'язана з наочним та словесним способами навчання.

Методичні прийоми – це складові частини (елементи) методів навчання. Проте, визначення методичних прийомів буде неповним, якщо не розкрити в ньому суті поняття “прийоми навчання” і співвідношення “методів” та їх “прийомів” [1, с.48]. Можна доповнити його в такий спосіб, що елементами методів навчання, їх складовими частинами є, по-перше, прийоми викладання учителя і, по-друге, прийоми навчання (пізнавальної діяльності учнів). Саме ці прийоми, поєднуючись у різних варіаціях один з одним, і становлять методи двоєдиного навчально-виховного процесу, активними учасниками якого є учитель і учні.

Прийоми викладання і прийоми навчання як складові частини методів мають й істотні ознаки відповідних методів. Передусім вони визначаються певними способами і характером розумової діяльності вчителя і учнів. Але вони мають, також, специфічні ознаки. Це – психічні і пізнавальні процеси, які взаємодіють з мисленням під час